

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 343.162:343.138

ОКСЮТА Т.Г.

ПРАВОВИЙ СТАТУС ЗАПАСНОГО СУДДІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Досліджено особливості правового статусу запасного судді у кримінальному процесі України, на підставі чого визначено зміст повноважень запасного судді у кримінальному процесі та його складники: функції, повноваження та процесуально-правова відповідальність. Здійснено комплексне дослідження процесуальних повноважень запасного судді, визначено їх місце в системі елементів правового статусу запасного судді.

Ключові слова: *правовий статус, кримінальне провадження, заміна судді, запасний суддя, повноваження, відповідальність.*

Исследованы особенности правового статуса запасного судьи в уголовном процессе Украины, на основании чего определено содержание полномочий запасного судьи в уголовном процессе и его составляющие: функции, полномочия и процессуально-правовая ответственность. Осуществлено комплексное исследование процессуальных полномочий запасного судьи, определено их место в системе элементов правового статуса запасного судьи.

Ключевые слова: *правовой статус, уголовное судопроизводство, замена судьи, запасной судья, полномочия, ответственность.*

Investigated the peculiarities of the legal status of the reserve judge in the criminal process, on the basis of which the content of the powers of the reserve judge in the criminal process of Ukraine are determined its components: functions, powers and procedural and legal responsibility. Carried out the complex investigation of the procedural powers of the reserve judge, determined their place in the system of elements of the legal status of the reserve judge.

Key words: *legal status, criminal proceedings, replacement of a judge, reserve judge, authority, responsibility.*

Вступ. Ефективність правосуддя під час розгляду кримінальних проваджень залежить як від того, наскільки точно і реально визначені його завдання і цілі, так і від того, чи достатньо процесуальних та інших засобів (гарантій) для їх досягнення. Судова система України та суміжні правові інститути існують для захисту прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина, прав та законних інтересів юридичних осіб, інтересів держави шляхом своєчасного, ефективного і справедливого вирішення правових спорів на засадах верховенства права.

З огляду на засади змагальності учасники судового провадження користуються рівними правами щодо дослідження доказів і доведення їх переконливості перед судом (ст. 22 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України), а суд зобов'язаний створити учасникам судового провадження необхідні умови для реалізації наданих їм процесуальних прав і спрямовувати судовий розгляд на забезпечення своїх прав сторонами кримінального провадження. Уведення до КПК України норми щодо залучення запасного судді до судового кримінального процесу покликане забезпечити реалізацію прав учасників кримінального провадження на справедливий судовий розгляд.

Визначальним у системі правових актів, що регламентують процесуальну діяльність запасного судді у кримінальному провадженні, є КПК України. Це єдиний законодавчий акт, у якому систематизовані норми кримінального процесуального права, що визначають порядок

залучення та участі запасного судді у кримінальному провадженні, а також його правовідносини з іншими учасниками процесу у цій діяльності. Саме детальний аналіз положень КПК України та інших нормативно-правових документів дасть можливість визначити сутність та зміст правового статусу запасного судді у кримінальному процесі України.

Аналіз останніх досліджень. Окремі питання змісту діяльності суду як суб'єкта кримінального провадження детально обґрунтували такі вітчизняні науковці, як Ю.П. Аленін, В.К. Волошина, с. О. Гриненко, Ю.М. Грошевий, Н.О. Громов, О.В. Капліна, Л.В. Карабут, Є.Г. Коваленко, О.П. Кучинська, О.М. Ларін, Л.М. Лобойко, В.Т. Маляренко, М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, Н.П. Сиза, с. М. Стахівський, В.Т. Томін, Л.Д. Удалова, В.П. Шибіко, А.Г. Шиян та інші. Водночас доводиться констатувати, що тематика повноважень запасного судді у кримінальному процесі є новою для науки кримінального процесуального права. Багато проблем як доктринального, так і прикладного характеру залишаються такими, що не знайшли однозначного вирішення у науці кримінального процесуального права, або такими, що потребують кардинального переосмислення, зважаючи на істотні зміни в нормативній регламентації кримінального провадження. Із позиції нової парадигми кримінального процесуального закону опрацювання на доктринальному рівні вимагають питання повноважень запасного судді у кримінальному процесі, його відповідальності та ін.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування правового статусу запасного судді, визначення змісту його повноважень у кримінальному процесі України.

Результати дослідження. Європейська хартія про статус суддів закріпила те, що метою статусу суддів є забезпечення компетентності, незалежності та неупередженості, яких кожен громадянин має право очікувати від судових інстанцій і від кожного судді, якому довірено захист його прав. Статус виключає можливість прийняття і застосування будь-яких нормативних положень або процедур, здатних похитнути довіру до їх компетентності, незалежності та неупередженості. Хартія містить положення, що найкраще гарантують досягнення її цілей. Ці положення спрямовані на підвищення рівня гарантій у різних європейських країнах. Вони не можуть стати підставою для таких змін національного статусу в окремих країнах, які можуть призвести до зниження рівня вже забезпечених гарантій [1, с. 62].

Особливості правового статусу різних категорій посадових осіб визначаються покладеними на них обов'язками й характером службових повноважень, специфікою діяльності органів, у яких вони служать. Тому, не вступаючи у численні дискусії щодо сутності поняття правового статусу, можна узагальнити, що правовий статус – це регламентоване нормами права існуюче становище суб'єкта в певній системі, яке залежить від структури, прав, завдань і відповідальності. У чинному законодавстві України статус суддів закріплено та гарантовано Конституцією України, Законами України «Про судоустрій і статус суддів», «Про Конституційний Суд України» та іншими нормативно-правовими актами. Суд належить до системи юстиції, яка, в свою чергу, є сферою діяльності держави, спрямованої на запобігання, виявлення та усунення порушень права з метою забезпечення належної реалізації прав і свобод людини, утвердження справедливості та законності у суспільстві [3, с.106]. При цьому суд виконує особливу функцію правосуддя, яка направлена на розгляд та вирішення в установленому законом процесуальному порядку віднесених до його компетенції цивільних, господарських, кримінальних і адміністративних справ із метою охорони прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб та інтересів держави [4, с.524].

Запасний суддя (як учасник кримінального провадження і суб'єкт кримінальних процесуальних відносин) володіє власним правовим статусом. Поняття «статус» (від лат. status – стан, становище) визначається як встановлене нормами права становище його суб'єктів, сукупність їх прав та обов'язків [2, с. 292].

На нашу думку, правовий статус запасного судді є встановленою нормами кримінального процесуального права сукупністю таких елементів, як функція (основний напрям кримінальної процесуальної діяльності); повноваження (права та обов'язки); процесуально-правова відповідальність. При цьому визначальним вважаємо такий елемент правового статусу запасного судді, як повноваження, що реалізуються в повному обсязі з моменту заміни основного судді запасним. Решта ж елементів правового статусу багато в чому збігаються зі складниками правового статусу судді.

Запасний суддя є особливою посадовою особою, представником суддівського корпусу, який у передбаченій законом процесуальній формі здійснює правосуддя у кримінальному провадженні, викликаному необхідністю заміни основного судді. Така його діяльність є спе-

цифічною: він повинен за допомогою наданих кримінальним процесуальним законом строків та можливостей безпосередньо дослідити усі необхідні докази, які з моменту залучення його до судового процесу дадуть можливість реалізувати свої повноваження щодо здійснення судочинства у кримінальному провадженні. Для виконання таких завдань слідчий наділений відповідними владними повноваженнями.

У словнику термін «запасний» той, що знаходиться в запасі, заготовлений про запас; заготовлений на випадок особливої необхідності, потреби; той, що існує поряд з основним, додатковий [5]. Запасний суддя, який замінив суддю, має такий самий обсяг прав та обов'язків у здійсненні правосуддя, як й інші судді, що входять до складу суду, адже його введення у вітчизняний кримінальний процес переслідує мету забезпечити ефективність правосуддя шляхом оптимального використання законних засобів.

До загальних ознак повноважень належать такі: нерозривне поєднання прав та обов'язків; спрямованість на реалізацію кримінальної процесуальної функції – здійснення судочинства та його завдань; обов'язковість здійснення у випадках, передбачених законом; публічно-владний характер; наявність внутрішнього переконання в реалізації у випадках та межах, регламентованих законом; процесуальна форма реалізації повноважень; процесуальні дії та процесуальні рішення як способи реалізації повноважень; реалізація повноважень у межах кримінальних процесуальних відносин.

У юридичному енциклопедичному словнику наводиться таке визначення повноважень суду як «кола питань, які знаходяться у віданні суду, через які виконуються обов'язки суду як органу правосуддя» [6, с. 508]. Так, повноваження суду повністю ототожнюються з предметами відання суду, які, як вже було зазначено, є елементом компетенції суду.

Категорія «повноваження» містить одночасно і права, і обов'язки органів або посадових осіб кримінального процесу, а у нашому випадку – запасних суддів. Можливість здійснення процесуальної дії або прийняття процесуального рішення є правом запасного судді з моменту виникнення підстав до його залучення до участі в конкретному кримінальному провадженні. Така можливість дозволяє застосувати йому певні норми права, що дозволяють вирішувати певну правову ситуацію. З іншого боку, запасний суддя за наявності правових підстав та відповідної ситуації, що склалася під час дослідження доказів, зобов'язаний реалізувати наявну у нього можливість, тобто це одночасно є і його обов'язком.

Зміст поняття повноваження судді як владного суб'єкта складають такі елементи, як права, обов'язки та спосіб взаємозв'язків між ними. Обов'язок суду це прямо закріплена КПК або така, що випливає із засад кримінального провадження міра необхідної поведінки суду. Такий обов'язок може мати як активний (полягає у необхідності здійснити певні юридично значущі процесуальні дії), так і пасивний характер (полягає у необхідності утриматися від певних дій, які заборонені КПК).

Завдяки наявності у судді особливого статусу він має змогу приймати юридично обов'язкові рішення від імені держави як особа, що реалізує судову владу. Суддя володіє особливими владно-розпорядчими функціями здійснення правосуддя на засадах верховенства права, забезпечуючи кожному право на справедливий суд та повагу до прав та свобод, гарантованих Конституцією України та законами України, міжнародними договорами. Про важливість судової влади свідчить також те, що суддя може видавати судові акти, здатні змінити або скасувати рішення будь-якого державного органу або посадової особи. Отже, судова гілка влади несе у собі відповідальність за втілення у життя правових норм щодо захисту прав і свобод людини та громадянина, законних інтересів юридичних осіб, суспільства і держави.

На нашу думку, слід говорити про наділення аналогічними обов'язками і запасного суддю, який, перебуваючи в залі судового засідання, виконує пасивну функцію щодо участі у кримінальному провадженні, маючи можливість особисто сприймати обставини, що досліджуються під час судового розгляду. Специфікою обов'язків запасного судді щодо активної участі у дослідженні доказів є те, що реалізовані вони можуть бути тільки у разі набуття запасним суддею статусу основного. Тільки в такому разі він виконуватиме роль безстороннього арбітра, який, зберігаючи об'єктивність та неупередженість, з'ясовує та досліджує всі зібрані у справі докази як на користь сторони обвинувачення, так і на користь сторони захисту, створює необхідні умови для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків, забезпечує нагляд за додержанням процесуальних гарантій для сторін і прагне досягнення істини у встановленні обставин справи, тоді як сторона обвинувачення прагне довести свою обвинувальну тезу, а сторона захисту прагне її спростувати чи пом'якшити [7, с. 132].

Можна виділити такі загальні ознаки повноважень суду в кримінальному процесі України, які притаманні повноваженням запасного судді: легітимність діяльності; законодавче закріплення вимог щодо форми реалізації повноважень; нормативне визначення; владний характер (суд реалізує свої повноваження від імені держави); повноваження суду зумовлені завданнями, що стоять перед ним та виконуваними ним функціями; реалізація повноважень в інтересах правосуддя; правозобов'язуючий характер (права судді, зазвичай, невідривні від його обов'язків і поєднані між собою в одному законодавчому приписі).

Реалізуючи свої повноваження, запасний суддя приймає конкретні процесуальні рішення, яким притаманні всі ознаки державно-владних актів. Владні повноваження запасного судді поширюються на учасників кримінального провадження, щодо яких необхідно провести певні процесуальні дії, які передбачені законом. Кожний із таких учасників кримінального провадження має підкорятися вимогам запасного судді, а його рішення мають обов'язковий характер для відповідних учасників. Тут варто зробити суттєве уточнення, що фактична реалізація цих повноважень починається з моменту виникнення правової підстави до «активної» діяльності запасного судді, а саме ухвалення рішення про заміну судді в порядку ч. 1 ст. 319 КПК. Діяльність запасного судді варто розглядати різновидом пізнавальної, розумової діяльності, яка має свої характерні особливості.

На основі загальнотеоретичного визначення категорії «повноваження», повноваження запасного судді можна визначити взаємопов'язаною системою прав та обов'язків, що мають владний характер, викликану необхідністю його участі в судовому кримінальному провадженні і спрямовані на забезпечення реалізації функції правосуддя, що здійснюються у формах та порядку, передбачених КПК для досягнення завдань кримінального провадження.

Під механізмом реалізації повноважень запасного судді в кримінальному процесі слід розуміти систему кримінальних процесуальних засобів, за допомогою яких відбувається втілення (перехід) у визначеній послідовності від абстрактної нормативно передбаченої моделі повноважень запасного судді в його конкретні повноваження, які реалізуються в кримінальних процесуальних правовідносинах, що виникають у випадках, передбачених ст.ст. 319, 320 КПК України.

Як слушно зазначає Н.В. Охотницька, основною ознакою, що поєднує суди й характеризує їх приналежність до певного рівня судової системи, є компетенція. Компетенція судів визначається на конституційному рівні та деталізується в спеціальному законодавстві (у Законі України «Про судоустрій і статус суддів») та в процесуальних кодексах України. Компетенцію судів законодавство України визначає не лише за спеціалізацією, але й за рівнем, який займає певний суд у судовій системі України [8, с. 180].

Дослідимо структуру такого елемента правового статусу, як «компетенція» (лат. *Competentia* – відповідність, узгодженість, від *competere* – взаємно прагнути, відповідати, підходити) [9, с. 196]. Науковці виділяють різні складники компетенції, але використовують цей термін тільки щодо державних органів та їх посадових осіб. Компетенція органів судової влади, до яких належать і судді, закріплена законодавчо в Конституції України, кодексах, законах, інших нормативно-правових актах. Слід погодитись із точкою зору А.О. Ткаченко, що зміст компетенції залежить від місця, яке посідає державний орган у механізмі держави: чим вище місце займає державний орган або його посадова особа в ієрархічній системі органів державної влади, тим ширше є обсяг компетенції, яким його наділено [10, с. 193].

Уважається, що до елементів кримінальної процесуальної компетенції належать предмети відання (як певна сфера діяльності відповідного органу) та повноваження суб'єкта. Достатньо складно погодитись з тим, що кримінальна процесуальна функція є елементом компетенції, оскільки функція суб'єкта є основним напрямом його діяльності і визначає його компетенцію.

На основі загальнотеоретичних досліджень у правовій науці можна сформулювати визначення кримінальної процесуальної компетенції запасного судді – це покладений кримінальним процесуальним законом на запасного суддю обсяг повноважень у сфері здійснення судочинства у кримінальному провадженні.

На нашу думку, владні повноваження запасного судді є складником компетенції та знаходиться у нерозривному зв'язку з іншими її елементами (функціями та предметом відання). Оскільки під повноваженнями запасного судді розуміються закріплені кримінальними процесуальними нормами його права і обов'язки, необхідні для реалізації функцій у певних межах та залежать від них. Уважаємо, що кримінальна процесуальна компетенція є основою, від якої

залежить чітко визначення особливостей функціонування судових органів. Ураховуючи викладене, пропонуємо під кримінальною процесуальною компетенцією запасного судді у кримінальному провадженні розуміти правову категорію, визначену Конституцією та законами України, яка має внутрішню єдність та узгодженість і представляє певний обсяг його професійної діяльності, здійснюваний запасним суддею у випадках, визначених КПК, що містить кримінальні процесуальні функції, предмет відання та владні повноваження.

Саме наявність трьох складників визначених законом функцій (направлених на досягнення певних цілей), предмета відання та владних повноважень є необхідним для наділення запасного судді кримінальною процесуальною компетенцією.

Термін «функція» Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає як «... роботу кого-, чого-небудь, обов'язок» [11, с. 1552]. Системний аналіз цього поняття свідчить про те, що на загальному рівні функція об'єкта чи суб'єкта зводиться до виконання певної роботи, діяльності відповідно до врегульованих нормативних обов'язків. Якщо мова йде про функціональні обов'язки запасного судді, врегульовані законом, то виконання ним кожного обов'язку в такій публічній галузі діяльності, якою є кримінальний процес, набуває форми владних повноважень, а не є функцією. Очевидно, що мова йде про те, щодо якого кримінального провадження здійснюється судовий розгляд. Саме ця обставина визначає суб'єктний склад осіб, які залучаються до здійснення судочинства та, відповідно, повноваження осіб, які виконують функцію запасного судді.

Юридична відповідальність характеризується виконанням правопорушником обов'язків на основі державного примусу [12, с. 360]. Загалом, однією з фактичних підстав юридичної відповідальності є склад правопорушення, який містить сукупність об'єктивних та суб'єктивних ознак, необхідних для визнання скоєного вчинку правопорушенням, а особи винною у його вчиненні [13, с. 24]. У ст. 1 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» закріплено, що судова влада в Україні, відповідно до конституційних засад поділу влади, здійснюється незалежними та безсторонніми судами. Тому притягнення суддів до юридичної відповідальності характеризується певною процедурною складністю, оскільки особливий статус судді не дозволяє притягнути його до відповідальності у звичайному порядку [14].

Якщо вести мову про підстави юридичної відповідальності запасного судді, то можна визначити, що підставою для юридичної відповідальності є будь-яке порушення закону, яке вплинуло або могло вплинути на постановлення ним законного і обгрунтованого судового рішення. Слід зауважити, що у правовідносинах особа, яка перебуває на посаді судді, виступає і як громадянин України, і як посадова особа. Як громадянин держави, за вчинені протиправні діяння запасний суддя, який реалізує свої повноваження у судовому кримінальному провадженні, може бути притягнений до кримінальної, адміністративної та цивільно-правової відповідальності на особливих підставах, визначених законодавством. Крім того, запасний суддя може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності. Дисциплінарне провадження щодо судді здійснюють дисциплінарні палати Вищої ради правосуддя у порядку, визначеному ст. 108 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» [15].

Висновки. Отже, правовий статус запасного судді – встановлена нормами кримінального процесуального права сукупність таких елементів, як функція (основний напрям кримінальної процесуальної діяльності); повноваження (права та обов'язки); процесуально-правова відповідальність. При цьому визначальним вважаємо такий елемент правового статусу запасного судді, як повноваження, що реалізуються в повному обсязі з моменту настання юридичного факту заміни судді в порядку ч. 1 ст. 319 КПК України. Решта елементів правового статусу багато в чому збігаються зі складниками правового статусу судді. Таким чином, специфіка правового статусу запасних суддів не порушує засади єдності судової системи і статусу суддів, а лише відображає специфіку функціонування означених суб'єктів.

Список використаних джерел:

1. Суколенко Е.А. Суд как субъект уголовно-процессуальных правоотношений в досудебном уголовном судопроизводстве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. / Е.А. Суколенко. – Ростов н/Д, 2011. – 26 с.
2. Тихомиров О.Д. Юридическая компаративистика: философские, теоретические и методологические проблемы: монография. / О.Д. Тихомиров. – Киев: Знання, 2005. – 334 с.
3. Онопчук І.Ю. Юстиція: до визначення поняття. Правове регулювання економіки: зб. наук. праць. – 2007. – № 8. – С. 99–107.

4. Маляренко В.Т. Реформування кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: теорія, історія, практика: монографія. / В.Т. Маляренко. – Київ: Концерн: Вид. Дім Ін Юре, 2004. – 544 с.
5. Вільна Енциклопедія «Вікіпедія». Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>.
6. Буянов М.О. Юридический энциклопедический словарь / отв. ред. М.Н. Марченко. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2007. – 816 с.
7. Шевчук М.І. Ініціатива суду та її межі у з'ясуванні обставин кримінального провадження під час судового розгляду: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. / М.І. Шевчук. – Львів, 2015. – 244 с.
8. Охотницька Н.В. Становлення судової системи України (1991–2012 рр.): історико-правовий аспект. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. / Н.В. Охотницька. – Львів, 2015. – 212 с.
9. Шемшученко Ю.С. Юридична енциклопедія: у 6 т. – Київ: Українська енциклопедія імені М.П. Бажана, 2001. – Т. 3. – 792 с.
10. Ткаченко А.О. Поняття компетенції державного органу // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 4. – С. 192–197.
11. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – Київ: Ірпінськ: ВТФ Перун, 2002. – 1440 с.
12. Комаров. С.А. Общая теория государства и права. – М. : Юрайт, 1997. – 416 с.
13. Зелена О. Визначення підстав юридичної відповідальності: актуальні питання // Право України. – 2003. – № 4. – С. 21–26.
14. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-19. Режим доступу: zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1402-19.
15. Про вищу раду правосуддя: Закон України від 21 грудня 2016 р. № 1798-19. Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19.
16. Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення / Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17 жовтня 2014 р. № 11. Режим доступу: gov.ua/laws/show/v0011740-14.

УДК 342.922:347.964

ПАНЧУК В.А.

ЗАВДАННЯ ТА ФУНКЦІЇ ПОМІЧНИКА СУДДІ

У статті визначено функції помічника судді як основні напрями, які виражають зміст діяльності помічника судді та виражаються через сукупність організаційно-правових заходів, що спрямовані для досягнення мети діяльності помічника судді. Доведено, що завдання помічника судді – це провідні заходи, які поєднуються з повноваженнями помічника суду та відображають його роль у судовій системі та спрямовані на реалізацію основних функцій судочинства та надання якісних адміністративних послуг у цій сфері.

Ключові слова: адміністративні послуги, апарат суду, завдання, помічник судді, судочинство, функції.

В статье определены функции помощника судьи как основные направления, которые выражают содержание деятельности помощника судьи и выражаются через совокупность организационно-правовых мероприятий, направленных на достижение цели деятельности помощника судьи. Доказано, что задачи помощника судьи – это ведущие мероприятия, которые сочетаются с полномочиями помощника суда и отражают его роль в судебной системе и направлены на реализацию основных